

DEMETER ZSUZSA*

EGY IRODALMI KARTOGRÁFIA LÉPTÉKEI. BÁLINT TIBOR PÁLYAKEZDÉSÉNEK PROBLEMATIKÁJA**

„ha nem vettünk részt a Trójai háborúban, ne akarjunk Homérosz kritikusai lenni”.

Kulcsszavak: *Utunk; Szilágyi István; irodalmi vita; szocialista realizmus; írói szerep-felfogás; Bálint Tibor novellisztikája*

Bálint Tibor pályája kezdetétől részese és formálója a romániai sajtónyilvánosságnak, az *Előre*, az *Ifjúmunkás*, a *Falvak Dolgozó Népe*, majd a *Napsugár* újságírója, szerkesztője, írásaival rendszeresen jelentkezik az *Utunk*, majd az *Igaz Szó*, a *Korunk*, illetve *A Hét* hasábjain.

Ha valaki első két novelláskötetének, az 1963-as *Csendes utca*, illetve az 1966-os *Angyaljárás a lépcsőházban* címűnek az esztétikai szempontú elemzésére kíváncsi, Bertha Zoltán kiváló, 1990-ben megjelent monográfiáját¹ ajánlott felütnie. A pályá-ívet 1989-ig követő munkájában a Bálint Tiborra már igen korán, a *Zokogó majom* megjelenésétől tanulmányok, kritikák formájában odafigyelő irodalomtörténész lényegre törő, a fontosabb tendenciákat felmutató, az első Forrás-nemzedék kontextusára is kitekintő kismonográfiájában körvonalazódnak mindazok a támpontok, amelyek e próza értelmezéséhez szükségeltetnek. Bertha Zoltánnak azonban – a kismonográfia jellege miatt – nincs lehetősége szélesebb kitekintésre, mélyfúrásokra, mindössze az ösvényeket, utakat jelzi, amelyeken elindulhatunk, ha ennek a sajátosan Kolozsvár-centrikus, önéletrajzi ihletésű tájnak a bejárására, megismerésére vállalkoznánk: utal az ötvenes évek irodalmának s ezen belül Bálint Tibor korai novellisztikájának sematizmusára, proletkultos lelkesültségére, az első, 1961-ben megjelenő Forrás-kötetektől számított „irodalmi közizlés, szemlélet és esztétikai felfogás »nagykorúsodására«”, s úgy látja, az „általános hangváltás és a sematizmusból

* DEMETER ZSUZSA (1977), PhD, kritikus, szerkesztő, Helikon, Kolozsvár, aszusz@yahoo.com

** Részlet egy készülő Bálint Tibor-monográfiából. A tanulmány megírása idején a szerző az MMA irodalmi ösztöndíjasa.

1 BERTHA ZOLTÁN: *Bálint Tibor*. Akadémiai, Bp., 1990 (Kortársaink).

való kilábalás csak a hatvanas évek végére történt meg”.² „Hősiesség nélküli” munkásfigurái mellett, állapítja meg Bertha, Bálint Tibor „önarcképeit” is kivetíti e tájra – lényeglátó megállapítás, amelybe az életmű olvashatóságának kulcsát kereső mai kritikus bátran belekapaszkodhat, ha azt tételezi, hogy a Bálint Tibor-novellákban már a kezdetektől központi szerepet kapó külváros nemcsak díszletként funkcionál, hanem egyfajta írói állásfoglalás is rejtőzik benne. Olyan önarckép, tegyük hozzá, ami minden szövegében egyfajta írói kabalaként ott rejtőzik. Romantikus hevület, érzelembőség, hangulatnovellák, lélektaniség, intenzív, redukált műfaj, amely hívebben tükrözi az egyéni lét morális, lelki, emocionális és tudati működését – mondja a monográfus a pályakezdés éveiről.

Periferikus, elvarázsolt hétköznapiak, a személyiség belső ábrázolásának negatív jellege, állítja ugyanerről a korszak egyik meghatározó, az *Igaz Szó* ’63/’64-es évfolyamaiban lezajló kritikavitéjében a normatív kritika. Amelynek egyébként egészen 1969-ig, a *Zokogó majom* megjelenéséig sok baja akad Bálint Tibor prózájával: s mivel Bálint a pozitív hős típusát igen korai novellái után hamar a „pozitivizálódó hősré” cseréli, s életképeiben minden intés ellenére is ragaszkodik a kisszerű konfliktusok ábrázolásához, sőt, novelláinak, karcolatainak végkicsengése rendre megtorpan anélkül, hogy megoldást kínálna az egyszeri, tudatlan, ámde tudásra szomjazó olvasó számára – a kritika kénytelen száműzni őt oda, ahol elesett kisemberhősei is léteznek. A perifériára. Néha az a benyomásom, Bálint Tibor túl jó író ahhoz, hogy meg tudjon felelni az ötvenes–hatvanas éveket uraló ideologikus irodalomszemléletnek, pedig származása, életanyag-ismerete eleve predesztinálta a munkásíró-szerepre. Az *Angyaljárás a lépcsőházban* novellái már egy változásban lévő irodalomszemlélet előhírnökei: a társadalmiságot és az erős morális szemléletet megőrző novellákban, mondja Bertha, egyre hangsúlyosabbak lesznek a groteszk, szatirikus, komikus víziók, az ábrázolásmód elvont, parabolisztikus színt ölt, egyre fontosabbá válik az emlékezés gesztusa, látomásaiban a humánus lesz a szervezőerő. „Világtalan éleslátás” ez, idézi az első Forrás-nemzedék egyik meghatározó, a Bálint-novellák világát mindig esztétikai mércével mérő Láng Gusztávot, hiszen: „a látszatot lefosztja a jelenségekről, s azért világtalan, mert elszakad az élet közvetlen realitásától, hogy a kiemelt jelenség lényegi összefüggéseiben táruljon fel.”

Bertha Zoltánnak az ötvenes–hatvanas évek romániai magyar irodalomról kialakított láttelepe kiegészíthető Balázs Imre Józsefnek a sztálinizmus irodalmának antropológiai szempontú elemzésével: „az ötvenes évek legjellegzetesebb romániai magyar novellái megtéréstörténetek – mondja Balázs Imre József. – Az emberek, a sze-

2 Uo. 20–21.

replők életében valamilyen fordulat következik be”,³ szerkezetükben tetten érhető régi és új dichotómiája, amelyben az új a szocialista realizmus által megkövetelt eszményeket testesíti meg. A Gheorghiu-Dej-korszak rövidprózájának antropológiai szempontú elemzésekor Balázs Imre József azt vizsgálja, a szocialista realizmus hogyan számolta fel és sajátította ki a magánélet tereit, a köztérre nyilvánítással a teatralitás gesztusa hogyan jelenik meg a korszak prózájában, s ez hogyan csapódik le az emberábrázolásokban és a munkához való viszonyban. Értelmezésében Balázs Imre József kettős beszédmódot feltételez, elkülönítve egymástól a hivatalos és az uralkodó kultúrát: „A hivatalos kultúra a hatalom által ajánlott modell adaptációja, konkretizálása, az uralkodó kultúra viszont (amelyben az ambivalens diskurzus is jelen van) egy olyan kultúra, amely egyszerre épít a megengedett, a semleges/tűrt és a tiltott kulturális összetevőkre, gyakran állítva be a tabutémákat is úgy, mintha azok engedélyezettek lennének”.⁴ A szerző által vázolt értelmezési keret részben magyarázatot adhat Bálint Tibor korai írásainak proletkultós irányvonalára, s Bertha Zoltánhoz hasonlóan a váltást ő is a hatvanas évek végében látja: az osztályharcos tartalom egyre inkább háttérbe szorul, mondja: „A hatvanas évekre a hatalom stratégiát váltott az irodalommal (és nem csak az irodalommal) kapcsolatban: kísérletet tett az értelmiségi réteg megnyerésére, enyhítette az irodalomirányító nyomást. Ebben az időszakban a kommunista hatalomnak és értékrendnek való elkötelezettség már nem kötelező velejárója a fiatalok által írt irodalomnak, ebből a szempontból az irodalom a semleges területekre vonul vissza”.⁵

Monografikus igényű pályakép-értelmezés és egy, a napjaink szakirodalmának szempontjait figyelembe vevő, az ötvenes évek prózáját összefogó látélet, értelmezési keret a két fentebb idézett munka – választ kínálnak a *milyenre*, a *hogyanra*, de nem a *miértre*. Áttekintve az ötvenes–hatvanas évek romániai magyar sajtóját, benne a kötetből kimaradt, igencsak nagyszámú Bálint Tibor-karcolatot, novellát, esszét, riportot, kritikát, számomra a legizgalmasabb kérdés továbbra is a *miért*. Az első két novelláskötet leszűrt, megrostált anyagát nyújtja Bálint addigi – mintegy egy évtizednyi – munkásságának, a kötetek mentén látható életmű értelemszerűen letisztultabb arculatot kínál az utókornak.

Bálint Tibor azonban pályája kezdetétől részese és formálója a romániai sajtónyilvánosságnak, az *Előre*, az *Ifjúmunkás*, a *Falvak Dolgozó Népe*, majd a *Napsugár* újságírója, szerkesztője, írásaival rendszeresen jelentkezik az *Utunk*, majd az *Igaz Szó*, a *Korunk*, illetve *A Hét* hasábjain. Egy ma már kevésbé látható írói életmű olvasható ki a korabeli sajtóanyagokból – megtudom-e belőlük, hogy miért kényszerülnek Bálint

3 BALÁZS Imre József: *Az ötvenes–hatvanas évek irodalmi beszédmódjai = A sztálinizmus irodalma Romániában. Tanulmányok*. Szerk. uő. Korunk–Komp-Press, Kvár, 2007. 64.

4 Uo. 74.

5 Uo.

Tibor és pályatársai megfelelni az ideológiai kritika elvárásainak, vagy ami talán még fontosabb, mit gondolnak ezekről az írásaikról maguk a szerzők? Hogy fontos-e ez egyáltalán, vitatható, ahhoz azonban, hogy megérthessem, hogyan működik a korabeli nyilvánosság, milyen kontextusban születnek Bálint Tibor korai írásai, elengedhetetlen. Nyilván a kritikai bírálatok adhatnak fogódzót, illetve a szerző egyéb, irodalmon kívüli írásaiból meg lehet sejteni, hogyan véleked(het)ett kommunizmusról, munkásosztályról, ideologikus irodalomról, mindez azonban olyan kettős olvasatot igényel, amely jócskán teret ad az értelmezői spekulációnak is.

Kérdéseimre választ – ha nem is minden részletében – Szilágyi István egyik szövege kínál. 1977-ben, az *Utunk*-évkönyvben ő az *Utunk* harmincéves évfordulójára *Szabálytalan leltár* címmel hatvan oldal terjedelmű összefoglalást készít, 1438 *Utunk*-lapszámból próbálva következtetni harminc év irodalmának történéseire. Nem lehetett könnyű dolga, ezt eddig is sejtettem, Bálint Tibor „láthatatlan” életművét vizsgálva azonban nemcsak sejtem, hanem szent borzadással olvasom a különféle statisztikáit, hogy hány próza, vers, tanulmány, kritika, grafika stb. jelent meg az *Utunk* addigi harmincévnyi számaiban, hogyan változtak évente a példányszámok, szerkesztők, s hogy összességében mit lehet kiolvasni a grafikonokból, százalékokból a korszak irodalmára vonatkozóan. Mérhetővé próbálja tenni harminc év irodalmát, még úgy is, hogy tudja, „valódi értékét időtálló voltában, hatásában, kisugárzásában, motívumainak továbbélésében, kereséseinek tanulságaiban kellene mérni”, amelyek azonban számokkal nem közelíthetők meg. Azonban Szilágyinak szüksége van a számokra, ellenkező esetben véleményeznie kellene harminc év irodalmát – amihez több szempontból sem fülhetett a foga, elmondása szerint elsősorban azért nem, mert „ha nem vettünk részt a Trójai háborúban, ne akarjuk Homérosz kritikusi lenni”. Így marad Trója köveinek megszámlálása, tudván, a folyóiratok újraolvasása során is csak a felszínt kapirgálják, egy adott korszak irodalmának a megismeréséhez az akkori társadalmi-szellemi viszonyok pontos ismerete szükségeltetne, amelyek meghatározták a hetilap látásmódját. A statisztikák előtt azonban mégis megpróbálkozik valamiféle számvetéssel – és nem bírálattal –, s bár leltározása 1976-ig terjed, úgy látja, kellő rálátása és távlata az értékeléshez csak a hatvanas évek végéig elegendő.

Egy pálya- és kortárs tanúvallomása ez a Szilágyi István-esszé, hitelességét a személyes érintettség szavatolja, a '77-es esztendő pedig már/még elég szabad ahhoz, hogy kendőzetlenül szembenézzen a korral, melyben íróként elindulnia adatott. Erdemes hát hosszabban elidőznünk szövegénél.

A hatvanas évek közepéig, mondja Szilágyi, „a sajátos vállalások és változások egész során át úgymond kiforrtá azt az irodalmi közállapotot és művészeti-esztétikai értéktudatot, mely nagyjából máig érvényes. Ezt a mintegy másfél-két évtizedet a

hetvenes években serdülő irodalom folyamatos előzményének érezzük”.⁶ Előzmény-irodalomról beszél, úgy, hogy óva inti önmagát és az olvasót is, hogy egyetlen, „eleve elképzelt szépirodalmi-művészeti hetilapeszményt” számon kérne az *Utunk* három évtizedéről, hiszen „bármiféle adott vagy elképzelt modell rá- és visszavetítése a lap valamely volt jelenére, torzultan mutatná az akkor érvényes szándékokat, célokat”.⁷ A különböző statisztikák révén, mondja Szilágyi, mindössze „lekódolhatók”, kitapint-hatók a különböző társadalmi mozgásirányok, különösen a hatvanas évek közepéig, hiszen az új politikai rendszer a minél szélesebb nyilvánosság birtokbavételével tudott mindenki számára elérhetővé válni.

Hogy melyek is voltak az érvényes szándékok, célok, az részben felfejthető a korabeli lapszámokból, még ha néhány kérdést nyitva is hagy – vagy csak félig ad rájuk magyarázatot – Szilágyi: értelmezésében mindenekelőtt az *Utunk* „önálló alkotás sajátos meghatározókkal, melyek irányt, »színezetet« adnak mindannak, amit intellektuális készség, tehetség stb. a hasábjain közlésre kerülő írásművekben felhalmoz”, még ha ezáltal „kiemeli, »kiidegeníti« az oldalán közlő alkotók életművéből az egyes műveket”.⁸ A „kiidegenítés” gesztusa Bálint Tibor esetében is fontos, hiszen az eké-ként kiemelt életmű jóval terjedelmesebb, mint a kötetben reánk hagyományozott, másrészt jelentős eltérések is mutatkoznak ugyanazon írás sajtóban, illetve kötetben megjelent szövegvariánsai között. A „közösségi megrendelés-elvárás és az ennek megfelelő kultúrfórumi feladatvállalás” vizsgálata, mondja Szilágyi, választ adhat arra a kérdésünkre, hogy „miért szorul háttérbe néha az úgynevezett esztétikai, művésze-ti szempont, miért tör előre máskor a kultúrhisztóriai szemlélődés vagy éppen mond-juk a líra magakeresése”.⁹

Az ötvenes évek valóságának irodalmi tükre hézagos és egyoldalú, kizárja a „mély-be látás lehetőségét”, jelentős fáziseltolódások jellemzik: „furcsa élménye e kultúrtör-téneti korszak alkalmi szemlélőjének (bármennyire igyekszik is megérteni okokat), hogy az emberiség – jelen esetben művészetekkel alkotó módon foglalkozó töredéke – milyen pillanatok alatt felejtí mindazt, amit különben úgy tűnik, életet műbe men-tő módozatokról amúgy régtől fogva tudott, ha közösségi érdek vagy netán a közvet-len hathatás szerepet kínál neki, avagy kérdezetlenül szerepet oszt reá”.¹⁰

Ez a felszínre fókuszáló, a most és a ma valóságára azonnali reakciót, tükröződést váró irodalomeszmény lemondott a történeti összefüggések kereséséről, az egyetemes kultúra fogódzóiról, „erre sem módja, sem ideje” nem volt. S ha egy művész figyelme „nem terjedhet ki szélesebb összefüggésekre, a mű nem válhatott később is érvényes

6 SZILÁGYI István: *Szabálytalan leltár*. Utunk Évkönyv 1977. 42–43.

7 Uo. 43.

8 Uo. 52.

9 Uo.

10 Uo. 55.

tapasztalatok hordozójává”. Az ötvenes évek irodalmának megragadott valósága „közvetlen közlőről” nézett, a „maga konkrét előfordulási formájában” jórészt egyszeri volt, ezért „az alkotás, a történet csak tanulssággal sem mindig szolgálhatott a későbbi évtizedekre”.¹¹

Szilágyi István megállapítása az ötvenes évek valóságát rögzítő, pillanatfelvételszerű írásművészetének időtállóságára vonatkozik – de persze jó kérdés, hogy az akkori normatívnak tekintett kritikának melyek voltak az elsődleges szempontjai. Gyanítom, hogy az „új ember” megszületésében segédkező irodalom alkalmi, didaktikus és publicisztikai jellege fontosabb volt az esztétikai elvárásoknál. Az ötvenes-hatvanas évek irodalmi termésének egy része, mondja Szilágyi, lehet, hogy nem szolgál a „későbbiekre nézve tanulssággal”, ezért úgy kell venni, „mint kortörténeti dokumentumot. Akármilyen hézagosan is, de csak tanúskodtak ezek is valamiről”.¹² Már ha egyáltalán el tudjuk ezeket olvasni, teszi hozzá Szilágyi, hiszen „már csak egy hányszor tudjuk elolvasni. Akkor sem elsősorban kortörténeti dokumentumként olvassuk, hanem mint egy kor művészi látásmód-, esetleg ábrázolásmódbeli »sajátosságait«. Tehát esetleg ilyenformán – ha dokumentumként. Mert a sok száz meg ezer könyvből kevés az igazán maradandó. Ennek is jó részét a vers tenné ki”.¹³

Mindezek ellenére Szilágyi úgy véli, az ötvenes évek-hatvanas évek elejének irodalmi alkotásai koruknak hiteles tanúi – minden olvashatatlanságuk ellenére. Még ha képtelenek is vagyunk ezek olvastán újraélni a novellák katarzisait, hiszen épp az hiányzik belőlük, ami egy novellának – de facto – lényege: a novellákban „a léleknek valahogy nincs sorsérzete”. Nélkülözik a hangulati, lélektani, táji stb. alapozást: „Az ember nem dönt és viszonyul reggeltől estig; az élet egésze – bármennyire hangzatos is ez így – legalább jelzések erejéig kell hogy sugalltassa az alkotásban önmagát. Különösen igen, ha a realiztikus művészi látásmód hallgatólagosan vagy igenis hangsúlyozottan az alkotó hitvallása, a művel szemben támasztott követelmények legalapvetőbbike”.¹⁴

A korszak kisepeikájának egyoldalúsága – karikírozott formában – Szilágyi István szerint így jellemezhető: „a hős rendszerint attól képviseli az újat, jobbat, szebbet, hogy fiatal, ha pedig öreg, azzal juthat pozitív szerephez, hogy a múltban nehéz volt a gyerekkora, nehéz a sorsa, egyáltalán, sokat szenvedett. Tehát mindegyre a hős életkora, anyagi-gazdasági helyzete, más szóval – és más előjellel, mint a korszakváltást megelőző időkben – származása dönti el, hogy erkölcsileg melyik oldalon állhat: valaki azért jó, mert szegény, azért erős, mert traktort vezet. (...) A riporter megcsodálja ... hogy a barakkban könyvet talál. Az viszont még elég sokáig nem érdekli, hogy

¹¹ Uo. 55–56.

¹² Uo. 56.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 57.

a favágó mennyi főtt ételt evett”.¹⁵ Ez a dichotomikus múlt- és jelenszemlélet az oka annak, hogy a korszak novellái „kizárólag napfényes jövőt sejtetnek”, játéktérük kizárólag a hétköznapiakra fókuszálódott, jövőígéretük „permanens ünnep”. A kibontakozó új társadalmi rend felsőbbrendűségének hangsúlyozása érdekében az írónak kötelessége leszámolni a saját múltjával, ez adja a novellák konfliktushelyzetét, hiszen ez kiváló kontraszt az új dicséretére. „Szinte torokszorítóan kap meg ama kor hősenek nemegyszer romantikus bizakodása” – mondja Szilágyi,¹⁶ „szinte látjuk, mint lendül neki a holnapnak egész társadalmi osztályok évszázados kiéletlen haladás- és hatalomvágya. De a társadalmi haladás feltartóztathatatlanságába vetett hit ekkor még annyira kápráztat, hogy már-már azt is elhisszük, holnapután majd minden egyes embert ugyanolyan képességekkel és tehetséggel áld meg a sorsa. Mindez persze e kor írásműveinek inkább sugallata, érzelmi töltete, »többlete«. S ha meggondoljuk, minderre mekkora szükség volt, ez nem is kevés”.¹⁷

Kétségeim vannak afelől, meg lehet-e érteni ezt a torokszorító hitet a ma olvasójának,¹⁸ akinek „nem adatott” második világháború, hadiárvaság, külvárosi nyomor. Aki mindezt csak irodalmi olvasmányából ismeri, ha ismeri egyáltalán. Kiolvasható-e az *Utunkból* vagy a korszak sajtójából, milyen írói-alkotói szerepfelfogással/hivatástudattal íródtak ezek a szövegek, a szebb jövő ígéretébe vetett hit mennyire megélt és mennyire felülről sugallt látszathitnek tekinthető?

Igen meggondolandó, amit Szilágyi állít ezzel kapcsolatosan: „úgy érezzük, évtizedek múltán másként értelmeződhet bizonyos korabeli művészi, írói szerepfelfogás, mint ahogy az akkor a valóságnak megfelelt. Vagyis a hajdani folyóirat-évfolyamok ma olvasva azt a határozott meggyőződést keltik bennünk, hogy az az író, akinek az akkori napiparancs szólt, igenis akarta a saját engedelmességét; ezért a mitírás, a hogyan-szolgálat, a miként-engedelemeskedhetés mindennél nagyobb gondja volt. Hiszen ő mindenáron vállalni, hatni, népet szolgálni, régi világot sarkából kifordítani akart”.¹⁹ „A kérdés csak az, folytatja Szilágyi, hogy vállalásai lehettek volna-e

15 Uo.

16 Uo. 58.

17 Uo. 59.

18 Az *Egy kíváncsi ember* című szövegében egyébként Bálint Tibor gyermekkori emlékek kapcsán próbálja megragadni ezt a hitet: „Eszembe jutott, hogy gyermekésszel miként képzeltem el a kommunizmust, amelyről apám beszélt. Legtöbbször egy óriási asztalt láttam, ahol mindenki új ruhában ül és madártejet eszik, s ebből a madártejből ki-ki kedve szerint vehet. Később, kisdíák koromban úgy véltem, hogy akkor következik el a kommunizmus, amikor sem a pék, sem a cukrász, de még Sanyika, a borbély sem cseréli össze a kijelentő módot a parancsoló móddal [...] Ma már egyfajta „közérdekű magánkíváncsiság” eljövetele jelentené a kommunizmust, hogy megfogjuk s megszorítsuk egymás kezét, osztozzunk egymás gondjaiban.”

19 Uo. 66.

más »formájúak«, »alakúak«, »megfogalmazásúak«, mint amilyenek voltak. Vagyis eleget lehetett volna-e tenni mindannak, aminek terhét magukra vették úgy is, hogy mondjuk, az artistikumról, a művészi eszközről kisebb mértékben kelljen lemondani.” A kérdés szónoki, mindemellett harminc év *Utunk*-évfolyamát áttekintve Szilágyi is úgy véli: ennek a két évtizednek a végigolvasása után egy kései olvasó „bizonyára azon töprengene el legkiadósabban, hogy ennek a kornak a művésze hogyan fogta fel saját szerepét. Azaz miként ítélte meg azt, mit várnak el tőle. Ezek a korparancsok ugyanis legtöbbször hallgatólagosak lehettek, mondván: a művésznek azt kell tudnia, éreznie kell... Tehát mit is gondolhatott ő a vele szemben támasztható kívánalmakról, hogyan ítélhette meg ezeket, esetleg miként befolyásolta őket?”. Az ötvenes–hatvanas évek valósága által meghatározott írói attitűd kérdésére Szilágyi nem kínál egyértelmű választ: többes szám első személyű megszólalásával nem zárja önmagát a körön kívülre, mindössze megérteni és megértetni kívánja ennek a két évtizednek az irodalomszemléletét, írói állásfoglalásait. Úgy, hogy közben különböző korszakokról beszélve nem felejt el, hogy az ötvenes évek írója a hetvenes évekével jórészt fizikailag azonos. S „a kartográfus egyaránt mappájába tudja fűzni a táj méreteitől függetlenül a lapokat, csak a lépték változik”.²⁰

Ez a megváltozott lépték Bálint pályáján, illetve kritikai fogadtatásán is egyértelműen lemérhető: ahhoz azonban, hogy a léptékváltás mértéke jól érzékelhető legyen, hogy Bálint Tibor indulását, illetve pályájának másfél évtizedét megragadhasuk, a két novellásköteten, illetve az első kisregényén, az *Önkéntes rózsák Szodomában*-on túl – Szilágyi esszéjét szem előtt tartva – a korabeli sajtótörténeti kontextust kell segítségül hívnom. Úgy vélem ugyanis, hogy a Szilágyi-esszében is jelzett két évtized sajtóanyaga, a több száz Bálint Tibor-szöveg, illetve az azokra születő, a kor irodalomszemléletét tükröző kritikai vitaanyag megvizsgálása révén közelebb kerülhetek kérdéseim megválaszolásához. Lehet-e mérni egy-egy kor kritikai fogadtatásán az adott korszak irodalmát? A kérdés ezúttal nem költői, hiszen ha figyelembe veszem a Szilágyi István által írtakat, akkor az ötvenes évek irodalma inkább kiszolgálta a kor követelményeit, mint mondjuk a hetvenes éveké.

Bálint pályáján a ’69-es év korszakhatárnak tekinthető, a *Zokogó majom* – mint azt Bertha Zoltán és Balázs Imre József is jelezte – egy olyan korszakban születik, amikor az irodalomra rátelepedő ideológia rövid szünetet tart. A serdülőkorba került romániai magyar irodalom időszaka ez, mondja Szilágyi – ez az életkori váltás, ha ragaszkodunk a Szilágyi-féle hasonlathoz –, a Bálint Tibor-recepcióban is lekövethető: első, 1955-ben az *Utunk*-ban megjelenő, *Balogh bácsi megharagszik* című karcolatától kezdődően, de az 50/60-as évek fordulóján Bálint szövegei fokozatosan az irodalmi kritika kereszttüzébe kerülnek. A hatvanas évek második felében ugyanakkor a

²⁰ Uo. 67.

kritika fokozatosan hangot vált, majd elkezd önmagával foglalkozni. Ez az az időszak, állítja Szilágyi, amikor megérzi, mikor kell abbahagyni a tanácsadást. Az ötvenes-hatvanas évek évtizedeiben a kritikának határozott elképzelései voltak arról, hogy egy „irodalmi műnek, művészeti alkotásnak milyen formát kell öltenie. (...) Nem a műből indult ki, nem az alkotástól indult el, hanem az írás tárgyát képezhető elemektől, valamint egy publicisztikus eszmeiségtől közelített a kész regényhez, verskötethez. Ezekből akarta kiolvasni a regényt, nem pedig a regényből ezeket”.²¹ Ennek a külsődleges szempontnak az eredménye a sokféle szövegvariáns, a folyóiratban, illetve kötetben közöltek közti nagyszámú szövegeltérés. A hatvanas évek lassú váltás-folyamatában a kritika elveszti a talajt a lába alól – az irodalom rövid időre magára marad: „az író ekkor már – számunkra ma lehet megmosolyogni való, de ez akkor s ott nagy szó volt: – a dolgozó hobija után érdeklődött, sőt kezdte izgatni az »alanyok« családi, mi több, érzelmi élete is. (...) A tegnapi káderezve-motiváló alakbeállítás helyét egyelőre nem veszi át semmi, illetve hát az alakok beállításához pillanatnyilag nincs szükség keresztlevélre”. Ez a novellákban táguló világ regénnyé terebélyesedik – s bár az egyértelműen egy regényhez kötött korváltás kijelölésekor Szilágyi nem nevezi meg, pontosan melyik regényre gondol, leírásából a Szabó Gyula *Gondos atyafiság* című könyvére következtethetünk:

Ez a „nagyregény-szörnyszülött még jóformán meg sem találja a maga formáját, s máris polgárjogot szerez, illetve polgárjogát szerzi vissza mindannak, amiről a realista próza napi vállalásai fejében lemondott az elmúlt tíz esztendő alatt. Ez a regény irodalmunkban mindenképpen küszöb-est, egyrésről mert ugyan szügyig gázol egy emberöltőre fölbolydult osztály átalakulása folyamatának akkor talán – az egész társadalom szerkezetváltozását tekintve is – legbonyolultabb problematikájába; másrészt mert mindezt a táj-háttér, a hagyomány, a tájnyelv, a népszokás »epikai jelentőségének« újrafelfedezésével, életes jellemek, szenvedélyek mozgásba hozatalával, hagyományosan ábrázolva és újszerűen elbeszélve egy újfajta életégész-sejtetés hitelesítő erejével teszi. (...) A kritika is ekkor és éppen ezzel a regénnyel viaskodva éli át első komoly megrázkódtatását; (...) itt mondanak csődöt először tíz esztendőn át bevált kódjai. (...) Ehhez hasonló kudarcra aztán a kritikának kevés lesz már az idők folyamán”.²²

Egyetérthetünk Szilágyi Istvánnal: a korszak kritikai anyagának kontrollfunkciója nagymértékben befolyásolta az irodalmi szövegek formai-tartalmi kereteit. Az ideologikus kritika, illetve a különböző romániai magyar folyóiratokban zajló, prózára vonatkozó műfaji, kritikai, esztétikai, ideológiai vitákból megragadhatjuk annak a bizonyos léptéknek a nagyságát is. Ezért úgy vélem, Bálint Tibor pályájának első tíz

21 Uo. 60.

22 Uo. 63.

évét az *Utunkban* és az *Igaz Szóban* (illetve a korabeli sajtó Bálintot érintő anyagait felhasználva) 1966-ig terjedő irodalmi viták újraolvasása mentén érdemes megközelíteni, ahogyan első két kötete megszületésének kontextusát is. Mint Szilágyi István statisztikáiból kiderül, Bálint Tibor 1977-ig 435 szöveggel szerepel az *Utunkban* (Bálint 1955-ben debütál a folyóiratban) – az előkelő hetedik helyet foglalva el ezzel a sorban, s ez a szám elegendő indok arra, hogy a sajtótörténeti kontextust vizsgálódásaink keretévé tegyük. Bálint Tibor 1963-as, *Csendes utca* című novelláskötetének szövegei magukon viselik tehát a szocialista realizmus esztétikáját – a kötetről írt kritikák azonban nem hoznak lényegesen újat, mindegyik írása megjelent korábban az *Utunk* hasábjain, s a hatvanas évek elejétől nem ritka, hogy egy-egy novellája heves viták kereszttüzébe kerül. Az ötvenes évek karcolatai közül nem egynek alakja (az anya és az apa figurája az *Anyám aláírta a békefvet*, a *Láncreakció* vagy a *Bizalom* című karcolatból, a *Származási bizonyítvány* kollégistája) a *Zokogó majom* korai előképei lesznek. Korai novellisztikájának, illetve publicisztikájának, riportjainak hősei egyszerű városi munkásemberek, bányászok, kovácsok, az új értelmiségi réteget jelentő mérnökök vagy orvosok vagy épp a feltörekvő, a külváros peremén tengődő, de az „új ember” eszményének megfelelni akaró egyetemisták, diákok, a maguk lábán megállni akaró, a szülőkhöz a régi világ értékeit szégyellő lányok, fiatalasszonyok, akiknek életében az apró fordulatok jelzik a régi és új harcát, a változtatni akarás vágyát és kudarcát. Tere legtöbbször a város periferiája, a külváros, annak egy-egy utcája, lakóközsége – az új ember megszületésének pillanatai, ahogy a valóságirodalmat követelő kritika megkívánja.

Azaz csak majdnem, hiszen a hatvanas évek első harmadában írt szövegei már egyre kevésbé felelnek meg a korszak ideológiai kívánalmainak: viszonylag korán, már 1960-ban az *Előrében* Nagy István az elsekélyesedés veszélyére figyelmezteti a fiatal prózaírókat²³ – „csakis marxista-leninista tudásuk elmélyítésével, pártunk útmutatását követve, a dolgozó milliókkal és idősebb író társaikkal válllvetve gyarapíthatják tapasztalataikat, dúsíthatják tehetségük teliérét”, szabja meg az irányt Nagy István, s a hatvanas évek elejének kritikáiból és vitáiból kiolvasható, mit is jelent Bálint írásművészetére nézve mindez konkrétan.

23 NAGY István: *A legfiatalabb írástudók*. Előre XIV(1960). 4092. sz. (dec. 25.)

THE SCALE OF A LITERARY CARTOGRAPHY. TIBOR BÁLINT'S DEBUT: LANDMARKS OF INTERPRETATION

Keywords: *Utunk; István Szilágyi; literary debate; social realism; perceptions of authorial roles; Tibor Bálint's short prose*

Since his debut, Tibor Bálint has had a major influence on the development of press and publicity in Romania. While being an author and editor of various periodicals (such as *Előre*, *Ifjú munkás*, *Falvak Dolgozó Népe*, or the children's literature magazine *Napsugár*), Bálint regularly wrote for other literary journals (*Utunk*, *Igaz Szó*, *Korunk*, and *A Hét*). These publications outline an oeuvre that is less visible today. But will I learn the reason why Tibor Bálint, along with his contemporaries, was forced to meet certain expectations of ideological criticism, or, more importantly: how did the authors themselves view their work? The significance of the latter is debatable, nonetheless, it is unavoidable in order to understand how publicity was perceived that time and the context in which Bálint's early works were born. Certainly, reading the former critical reception or some of Bálint's non-literary publications, one may have a grip on how he (may have) viewed Communism, the working class and ideological literature. However, this requires a complex reading which inherently presumes certain interpretative speculations. To some degree, I have found answers to my questions in one of István Szilágyi's publications. His depiction of the era could bring one closer to the understanding of Bálint's early works.

SCARA UNEI CARTOGRAFII LITERARE. DEBUTUL LUI TIBOR BÁLINT: REPERE ALE INTERPRETĂRII

Cuvinte-cheie: *Utunk; István Szilágyi; polemică literară; realismul socialist; interpretarea rolului de scriitor; nuvelistica lui Tibor Bálint*

Încă de la debuturi, activitatea literară a scriitorului Tibor Bálint a fost parte integrantă a sferei publice din România, având chiar impact asupra acesteia. Fiind autor și redactor al mai multor periodice (*Előre*, *Ifjú munkás*, *Falvak Dolgozó Népe*, mai târziu *Napsugár*), a colaborat cu regularitate și cu alte jurnale literare (*Utunk*, *Igaz Szó*, *Korunk*, respectiv *A Hét*). Din aceste publicații se conturează o imagine rămasă până în zilele noastre parcă necunoscută. Oare voi afla din acestea de ce a fost nevoit scriitorul, împreună cu cei de generația sa, să se conformeze cerințelor ideologice ale puterii politice din acele vremuri? Sau, ce este și mai important, oare ce gândesc despre aceste opere chiar autorii lor? Este evident discutabil, dacă aceste întrebări își au rostul lor, dar pentru a înțelege cum a funcționat sfera publică din acea perioadă, și în ce context au fost create operele lui Tibor Bálint, sunt absolut necesare. Criticile pot oferi repere, totodată din scrierile extraliterare ale lui Tibor Bálint se poate desluși într-o oarecare măsură părerea lui despre comunism, despre clasa muncitoare, despre literatura de tip propagandistică. Toate acestea necesită însă o lectură dublă care în procesul interpretării poate da naștere și speculațiilor. O abordare sintetică referitoare la literatura epocii oferită de prozatorul redactor István Szilágyi dă repere solide pentru formularea unor răspunsuri la întrebările mele privind operele de debut ale lui Tibor Bálint, chiar dacă nu la toate.